

“Sevdiyim əsər” layihəsində yazarların, elm, sənət adamlarının ən çox sevdikləri əsər haqqında söhbət edəcəyik. Budafəki həmsöhbətimiz Əməkdar Elm xadimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor, dostoyevskiünas alim Məmməd Qocayevdir. Məmməd Qocayevin sevdiyi əsər Lev Nikolayeviç Tolstoyun “Anna Karenina” romanıdır.

- Hansı məziyyətlərinə və bədii keyfiyyətlərinə görə Lev Tolstoyun “Anna Karenina” romanı sizin sevdiyiniz əsərdir?

- “Anna Karenina” roman janrında yazılmış ən kamil əsərdir. Bu fikri mənə qədər də deyənler olub. Mənim eyni düşüncədə olduğum başqa birini soruşsanız Osvald Şpenglerin adını çəkə bilərəm. O da, belə düşürdü.

Öz tipinə görə “Anna Karenina” Avropa tipli romandır, amma Avropa yazıçılarının əsərlərindən kamilliyinə görə çox yüksəkdir. Bir neçə il əvvəl bu romanı yenidən ingilis dilinə tərcümə edib bir milyon tirajla yayımlayıblar. Bu qədər tirajla isə ancaq “Bibliya”-nı nəşr edirlər.

- Romadan ilk cümləni xatırlayaq: “Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyir, bədbəxt ailələrin isə hər biri özünə görə bədbəxtdir”. Bu cümlə ilə Lev Tolstoy sanki

rə bilmədi. Bax, bu çox ağır ilahi qanunun pozulmasıdır. Ona görə də avropalılar başa düşümlər ki, Anna özünü niyə öldürdü? Axı onun hər şeyi var: cavan qadındır, gözəldir, sevdiyi kişi yanındadır, ərinə atıb gedib onunla yaşayır, onunla xoşbəxt ola bilər, bəs nə idi onu özünü öldürməyə məcbur edən? Anna rus qadını kimi - pravoslav əqidəsiylə düşünürdü deyə özünü öldürdü. O, bir rus qadını, xristian, pravoslav olaraq dərk edirdi ki, o təkə ərinin, övladının, cəmiyyətinin yox, həm də Allahın qarşısında günahkardı və Anna Karenina günahını öz ölümüylə yumaq istədi.

- Anna Karenina arvadına xəyanət edən qardaşı Stepanla onun xanımı Dollini bərk bərk. Ancaq həmin arafədə özü Vronskiyə vurulur və beləcə yeni bir ailə xəyanətin əsası qoyulur. Sanki bir bədbəxt ailə başqa bir ailənin də bədbəxt

üçün bir müddət əvvəl özü bacarmadığı bir şeyi başqasından tələb edirdi? Tənqidçilər deyirlər ki, məhəbbət məsələsində Anna Karenina maksimalistdir. Yəni o, sevdiyi kişidən həddindən artıq çox şey tələb edir. O tələb edir ki, Vronski yalnız onun üçün, məhəbbət üçün yaşasın, onun başqa işi, maraqları olmasın, əri tam şəkildə özünü məhəbbətə və sevdiyi qadına həsr eləsin. Bu isə mümkün deyil. Əgər belə olmasa mümkünsüzdü, bəs niyə ərinə qarşı maksimum tələbkarlıqla yanaşır? Məncə, ona görə ki, Annanın bu məhəbbət-dən başqa daha dünyada heç nəyi yoxdu, o, hər şeyi bu sevgiyə qurban verib - oğlunu da, ərinə də, ad-sanını da, cəmiyyəti də. Bu qədər böyük qurbanların qarşısında qoyulan tələb də böyük olur.

- Əsərin əvvəlində belə bir epigraf var: “Мисъ отмищенне, и аз воздам”. Bu fikir “İncil”dəki məşhur frazadır. “Qisas almaq mənə məxsusdur, əməllərin cəzasını mən verərəm (dedi Rəbb)” (Romalılara müraciət. XII fəsil, 19-cu sətir). Bu fikir, Allahın sözləridir. İstərdim romanın epigrafının mahiyətindən danışsanız.

- Anna Karenina bu qədər qınaq-

üçün? Çünki o ərinə, əri də onu sevmir, onların aralarında məhəbbət yoxdur. Anna Karenina məhəbbət hərisidir, o, sevmək istəyir, ancaq ərinə sevmə bilmir. Sevgi olmayan yerdə nifrət yaranır. Nifrətin belə bir fikri var. Deyir ki, maqnit dəmiri özünə çəkmək istəyir, ancaq çəkə bilmir, ona görə də maqnit dəmirə nifrət edir. Anna Karenina çox istərdi ki, əri onu sevsin, qoy Karenin Anna sonradan vurulan Vronskini duelsdə o dünyalıq etsin, lap onun özünü öldürsün, ancaq tək arvadını sevsin. Niyə Moskvadan gələndə ərinə yəhbərliyin fərqinə varır? Çünki Moskvada Vronskiyə vurulur, onun sevgi həyatı başlayır və Peterburqa qayıdanda isə yenidən onun sevgisiz günlərin gözlədiyini başa düşür və həmin həyatda əri onun gözüne eybəcər görünür. Sevmədiyi kişi qadın üçün həmişə eybəcərdir. Anna ərinə sevmədiyinə görə ondan olan övladını çox sevdi. Umumiyyətlə, bu belədir, ərinə sevməyən qadınlar övladlarını çox sevir. Çünki onlar ərinə qarşı olmalı məhəbbəti övladına yönəldirlər. Fəqət Anna Vronskidən olan qızını o qədər də çox sevmir, çünki Vronskini sevir. Annanın faciəsinin kökündə duran məsələ məhəbbətsizlikdir. Vronski Annanı sevir, o, Anna üçün böyük qurbanlar verir. Çünki onu hərbiyə çox böyük gələcək gözləyirdi, fəqət o, Annanı seçir. Buna baxmayaraq Annanın bədbəxtliyinin baskarı da odur. Anna Karenina da sevmək istəyir, ancaq o ərlə qadındır, onun kimisə sevməsi yolverilməzdir. Vronski isə ərlə qadını ələ alır. Anna neyləməli: ərinə olan sədaqətini qorumaq, yoxsa ailəsinə? Puşkinin “Yevgeni Oegin”in də bu məqam var, amma nəticə fərqlidir: Tatyana Larina da Oegini sevirdi, hətta əre gedəndən sonra da ona qarşı məhəbbət atəşi sönməmişdi. Ancaq onun qarşısında diz çökən Oegini qəbul etmir, onun məhəbbəti qəbul etmir, çünki o başqasının qadınıdır. Anna isə bunun əksini edir - əri ola-ola başqasını sevir və nəticədə də bədbəxt olur.

- Sizcə, Anna öz faciəsini tam şəkildə nə zaman dərk edir?

- Məhəbbət ilk günlərdə necəydi, axıra qədər də əbədi olaraq o cür davam eləmir. Ailə qurandan sonra, övlad, məişət qayğıları yaranır və əvvəlki atəşin məhəbbət ələ bil haradasa gizləyir. Anna Kareninada bu qayğıların heç biri yoxdur; Vronskidən sonra onun nə ailə, nə uşaq, nə er qayğısı var - ona görə də o ancaq məhəbbət istəyir. Tolstoyun çox möhtəşəm və hər insanın reallaşdırma bilməyəcəyi məhəbbət fəlsəfəsi var. O hesab edir ki, məhəbbətlə şəhvet bir yere sığmır. Onun fikrincə, şəhvet olan yerdə məhəbbət olmur, yaxud tədricən yoxa çıxır. Tolstoy şəhvetin tam əksinədir. Tolstoy şəhveti yalnız qanuni ailə çərçivəsində məqbul hesab edir. Çünki ailədə fiziki həyat dünyaya övlad gətirmək məqsədi güdür. Övlad, ailə söhbəti olmayanda, həmin səbəblərdən kənarda qadınla kişi arasındakı fiziki yaxınlıq Tolstoyun dünyagörüşünə görə ən böyük qəbahətdir, ən böyük cinayətdir. Əsərdə belə bir səhnə var: Vronski ilə Anna görüşürlər, hər şey öz qaydasındadır. Tolstoy yazır ki, Anna ilə Vronski arasında kişi ilə qadın arasında baş verə biləcək o hadisə baş verdi. Yazıçı yataq səhnəsini təsvir eləmir, pornoqrafik lövhələr yaratmır. Bu hadisədən - cinsi aktdan sonra Tolstoy onları yenə təsvir edir: onlar başlayırlar bir-birini öpməyə, qucaqlamağa, nəvaziş gös-tərməyə.

Yazıçı deyir ki, onlar bu məqamda sanki iki cinayətkar bənzəyirlər, onlar kimisə qətlə yetiriblər, indi qətlə gizlətmək üçün meyiti kəsin ordaburda gizlədirlər. Onların arasındakı meyit məhəbbətin meyitidir.

Tolstoy deyirdi ki, mən onu öldürmək istəmirdim

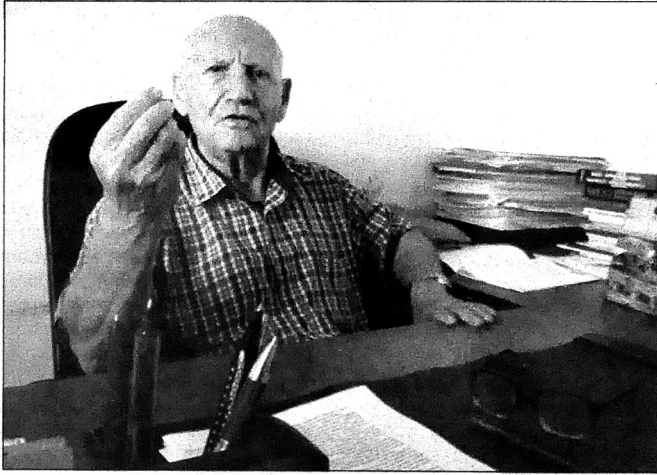
Məmməd Qocayev: “Anna Karenina günahını öz ölümüylə yumaq istədi”

əsərdəki obrazların taleyini irəliləyən bəyan edir, siz necə düşüncünüz?

- Ailə mövzusu bu romanda əsas məsələdir. Özü də ailə məişət yox, fəlsəfi məsələdir. Tolstoy yazır ki, mən “Hərb və sülh” romanında xalq ideyasını sevmişdim, “Anna Karenina”da isə ailə ideyasını sevdim. Gələk ilk cümləyə: “Bütün xoşbəxt ailələr bir-birinə bənzəyir, bədbəxt ailələrin isə hər biri özünə görə bədbəxtir”. Tolstoy hesab edir ki, həqiqət birdir, ancaq o həqiqətdən yayınma, düz yoldan sapma müxtəlifdir. Düz yolu tapanların hamısı eyni yoldan gedirlər. Əlbəttə, burada Allaha etiqad, din, ailə müqəddəsliyi məsələsi də nəzərdə tutulur. Bütün düz yolda olan adamlar eyni cür xoşbəxtirlər, çünki onlar həqiqəti tapıb ona doğru gedirlər. Həqiqətdən yayınma isə müxtəlif cürdür. Turalım Stepan Arkadiç Oblanskinin ailəsində ailə müqəddəsliyi bir cür pozulur, ancaq Anna Kareninanın ailəsində başqa cür. Onların hər ikisi bədbəxtdir, ancaq hərsi bir cür bədbəxtdir.

- Roman Obloniskilərin evlərindəki xəyanətlə başlayır - Stepan Arkadiç Oblanski uşaqların müəbbiyəsi ilə arvadına xəyanət edir. Sonra növbəti xəyanətlər - Anna Kareninanın ərinə atması və Vronskinin Kittidən ayrılması - bir-birini izləyir. İstərdim əsərdəki xəyanətlərdən danışsanız...

- Xəyanət həm məhəbbətin ölümüdür, həm də ailə müqəddəsliyinin pozulması. Ailə elə bir müqəddəs varlıqdır ki, o insandan asılı deyil. Ailə ilk baxışdan sanki insanlar tərəfindən qurulur, ancaq, əslində, ailə Allah tərəfindən yaradılır. Ailə quranda təkə bir-birinin deyil, həm də Allahın qarşısında sədaqət andı içilir. Bu qanun - sədaqət qanunu pozulanda, er-avrad Allahın qarşısında da cavab verməli olurlar. Anna ərinə olan sədaqətinə xəyanət elədi - başqa bir kişini sevdi, bununla təkə ailəsinin, cəmiyyətin yox, həm də Allahın qarşısındakı borcunu yerinə yeti-

bəxtliyinə bais olur...

- Tolstoy məsələni elə qoyur ki, Anna özgedən tələb etdiyini sonradan özündən tələb etməli olur. Annanın qardaşı xanımına xəyanət edib və er-avrad küsüşüblər. Anna qardaşının arvadına deyir ki, xəyanət etmiş kişini bağışlamaq lazımdır, onda o, qadını daha çox sevir. Qardaşı arvadı Dollidən soruşur ki, bəs sən belə vəziyyətdə ərinə bağışlayardın? Anna bu sözləri həmin anda söyləyir, fəqət onun məhəbbət macərəsi hələ qabaqdadır. Amma o, ərinə atıb Vronski ilə yaşayandan, sevdiyi insanda ona qarşı soyuqluq yaranandan sonra, hiss edəndə ki, daha o, əri tərəfindən əvvəlki kimi sevilir, onda həyat yoldaşını qışqanmağa başlayır, bağışlaya bilmir. Tolstoy yazır ki, o, ərinə hansısa başqa qadına qışqanır, Anna sadəcə həyat yoldaşının məhəbbətinin azalmasını qışqanır. Ərindən əvvəlki alovlu məhəbbəti görməyəndə Anna taleyi ilə barışa bilmir. Onda Dollinin Annadan soruşduğu sual yada düşür: “Bəs sən bağışlaya bilərdinmi?” Anna nəinki xəyanət, heç biganəliyi belə ərinə bağışlaya bilmir. Bəs ne

lara mürüz qalır, cəmiyyət ondan üz döndərir. Din və Tolstoy hesab edir ki, heç kəsin bir başqasını qınamağa, nədəsə günahlandırmağa haqqı yoxdur. Niyə? Ona görə ki, hamı insandır, hər kəs qüsurludur. Qüsursuz insan yoxdur ki, başqasını qınasın. Bu haqq - ittiham etmək və cəzalandırmaq yalnız Allaha məxsusdur. Anna Kareninanı cəzalandırmaq lazımdır, bu işi cəmiyyət, ətrafındakı insanlar yox, Allah etməlidir.

- Anna Moskvadan Peterburqa qayıdanda onu qatar stansiyasında qarşılamağa gələn əri Kareninin qulaqlarına fikir verir, onların necə eybəcər olduğunu görür, bədəninin ayırılmazlığına diqqət kəsilir. Annanın 8 yaşlı oğlu var, ancaq hələ indi özündən 20 yaş böyük ərinin eybəcərliyinə diqqət edir. Sanki o, qəfildən ərinin eybəcərliyinin fərqinə varır. İstərdim bu detaldan danışsaq.

- Karenin məni qəhrəman və pis insan deyil. Əsərin bir yerində Anna hətta onu “müqəddəs” adlandırır. Bir insan kimi Anna Karenina ərinə çox yüksək qiymətləndirir. Ancaq eyni zamanda o ərinə nifrət edir. Ne

Çünki onlar şəhvet vasitəsi ilə məhəbbəti öldürdülər. Fiziki yaxınlıqla onların arasındakı həqiqi məhəbbət bitdi. Yazıçını fikrinə, o məsələyə qədər, yeni cinsi münasibətə onlar bir-birinə tərəf gəlirdilər, o hadisədə bir-birinə çatdılar və bundan sonra isə təcridən uzaqlaşmağa başladılar. Bu vəziyyətdən xilas olmaq mümkün deyil. Ona görə də onlar sonra tez-tez dalaşır, ancaq tez də barışırlar. Onları barışdıran ehtirasdır.

Onlar yenə də ehtirasın, şəhvetin zirvəsinə çatmaq üçün bir-birinə can atırlar. Daha onlar məhəbbətə can atmırlar. Ona görə də Anna deyir ki, məhəbbət qurtaran yerdə nifrət başlayır. Ürəkdə boşluq yoxdur - əgər qəlbə məhəbbət yoxdursa, onun yerini nifrət tutur. Nifrətlə də yaşamaq mümkün deyil. Ona görə də Anna təbii şəkildə gəlib intihara çıxır.

- Annanın faciəsinə səbəb nədir: axlaqın əbədi tələbləri, cəmiyyəti basdıran öz qaydalarını qoyanların aqibətinin faciəvililiyi, yoxsa yanlış eşq seçimi, yersiz özünüqurbandırma?

- Sadələşmənin hamısı haradasa səbəblərdir, ancaq onların heç birini Annanın faciəsinin əsas səbəbi hesab et-

dir. Beləliklə, ruh vücudun mənəsinə azad olub və həmin saf ruhun nəzərləri ilə Anna Karenina qarşısında baxanda onları başqa cür görür. Anna Vronskiyə ərinə - Karenini göstərək deyir: o müqəddəsdir. Çünki Anna indi ərinə qadın gözüylə - ehtirasın pəncərəsindən yox, ilahi nöqtəyi-nəzərdən baxır. Vronski eposentrik şəxsiyyətdir - özünə vurğundur. O, bu əqidəylə də yaşayır, özüylə fəxr edir. Hesab edir ki, cəmiyyətin bir nömrəli adamıdır. Bu səhnədə isə dərk edir ki, o nəinki ən uca şəxsiyyətdir, hətta Annanın da, özünün də nifrət elədiyini Karenindən də aşığıdır. Bədən-birə özü haqqında təsəvvürləri deyir. Düşünür ki, mən düşündüyüm mən deyiləmiş, mən bir heçəm. Galib evə özünü gülləyir, ancaq sağ qalır. Anna intihar edəndən sonra isə Serbiyaya mühərribə yollar. Elə bu da könüllü olaraq ölmə yollanmaq deməkdir. Çünki onun artıq yaşamaq həvəsi qalmayıb. O, özünə məhəbbətə yaşayır, özünü sevir, o məhəbbət bitdi, artıq Anna da ölüb - sevidiyi özge biri də yoxdur. Sevgisiz isə yaşamaq isə mümkün deyil.

- Annanın xoşbəxtliyi Kittinin bədbəxtliyi üzərində qurulur: o mənada ki, Kittini Vronskini sevir, Anna Vronskini sevirdi, artıq Anna da ölüb - sevidiyi özge biri də yoxdur. Sevgisiz isə yaşamaq isə mümkün deyil.

rina atr.

Həmin gün Vronskiden ayrılıb qaradaxının faytonuna minəndə Annanı ağlamaq tutur, bir az əvvəlki ölümü xatırlayır: "Bu çox pis əlamətdir" de-

gün yaranır və bir gün yox olur - ölür. Nə üçün yaranır insan, nə üçün yaşayır? Axı insanın axırı belədir və o, ölüm bir andır, əgər öləndə onda həmin anın nə mənası ola bilər? Sonra da fikirləşir ki, bəs o müjliklər - kasib kişilər səhərdən axşama qədər işləyirlər, bütün günü də danışıb-gülürlər. Bəs onlar niyə düşünmürlər ki, həyatın mənası nədir? Levin özü də onları qoşulub işləyənə, fiziki əməklə məşğul olanda sanki "nə üçün yaşayırım" sualını unudur və ancaq boş vaxtlarında həmin sual onu yenidən narahat edir. Tolstoyun fikrinə, həyatın mənası yaşamaqdır. "Nə üçün yaşayırıq" sualı yersizdir, bu suala cavab vermək olmaz. Bu sualın cavabı yoxdur. Niyə? Çünki həyat elə bir şeydir ki, onu əqlin, dərəkənin gücü ilə təhlil edib həqiqəti üzə çıxarmaq mümkün deyildir, ona inanmaq lazımdır. Ona görə də elm yoxsa din dilemması arasında Dostoyevski də Tolstoy da dinə üstünlük verir. Çünki din həyatı təhlil eləmir. Din yalnız inam tələb edir. Bu baxımdan insan həyatı üçün ən uyğun dünyagörüşü dindir. Elm, fəlsəfə deyil. Levin isə həyatı fəlsəfəylə dərk etmək istəyirdi. Əsərin bir yerində bir müjlik başqa biriylə söhbət edir. Levin onun danışıqlarını eşidir. O müjlik - Platon Vakanoviç deyir ki, qəlb üçün yox. Bu sözler Levinin düşüncəsini tamamilə dəyişir. Çünki Allah üçün yaşayanda artıq insanın "nə üçün yaşayırım?" sualını verməyə haqq qalmır. Həyatın müqəddəsliyinə inanmaq lazımdır. Bu həqiqəti anlayandan sonra Levin dərk edir ki, o, bu həqiqəti sadə bir insandan - müjlikdən öyrəndi - bu həqiqəti xalqın içində olanda tapa bildi.

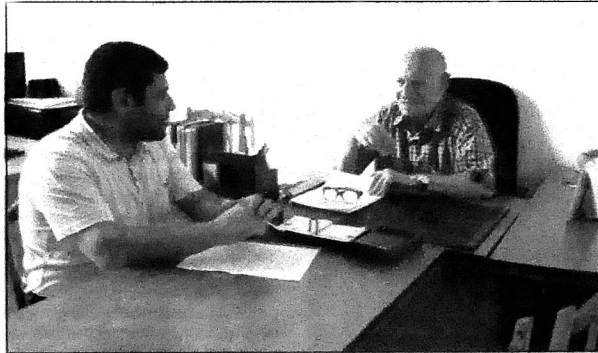
Anna Karenina Peterburqda - paytaxt şəhərində yaşayır. O da nə etmək, necə yaşamaq haqqında düşünür, bəs o ətrafdan - kənardakı insanlardan nə eşidir? Anna qatarda gedəndə eşidir ki, bir nəfər deyir: "əgər baxmağa bir şey yoxdursa, şamı söndürmək lazımdır". Bu fikri Anna anlaya bildiyi kimi yozur. Yeni yaşamağın - harasa baxmağın - mənası yoxdursa özüni öldürmək, - şamı söndürmək, - lazımdır. Bu cavabın həm də mühitə Annaya verdiyi cavabdır. Əslində, bu da xalqın verdiyi cavabdır. Beləliklə Levin və Annanın təmsalında Tolstoy xalqın iki cavabını qarşı-qarşıya qoyur və göstərir ki, Rusiya ikili Rusiyadır. Biri dvoryan Rusiyasıdır, yad bir ruhun ifadəçisidir, bir də var əsl rus xalqı, rus əxlaqı - bunlar başqa-başqadır. Bir tərəf Avropasayağı yaşayır, digəri tərəfə əsl rus kimi. İki xalq düşüncəsini ayrı-ayrı vəziyyətlərdə əks etdirəndə Tolstoy göstərir ki, həqiqəti filosoflardan yox, xalqdan öyrənmək lazımdır.

Levin də tez-tez arvadı ilə dalaşır. O etiraf edir ki, mən elə bilirdim ailə həyatı bayramdır, amma sən demə ailə qayğıları demək imiş. İlk övladı dünyaya gələndə körpəyə - o gücsüz vücuduna baxıb düşündür ki, onu böyütmək, ona qayğı göstərmək lazımdır. Ailə qayğıdır, ailə bayram deyil, ailə özü üçün yox, başqası üçün yaşamaq deməkdir. Başqaları üçün yaşayanda insanın həyatı daha mənalı olur. Çünki başqaları həmişə var, insan özü isə daim yoxdur. İnsan özü üçün yaşayanda ölüm məsələsi on az düşündürür.

(Davami səhifə 14-də)

Tolstoy deyirdi ki, mən onu öldürmək istəmirdim

Məmməd Qocayev: "Anna Karenina günahını öz ölümüylə yumaq istədi"

mirəm. Tolstoyun fikrinə, əsas səbəb ailə qanunun pozulması, Allahın qarşısındakı sözün tutulmamağıdır. Əsərdə Anna tez-tez eyni yuxuları görür, hər dəfə də yuxudan ayılındaqda pis vəziyyətə düşür. O görür ki, onun iki əri var və Anna onların hər ikisinə nəvaziş göstərir, eyni vaxtda hər ikisini sevir. O arlardan biri Vronskidir, biri Karenin. Bax bu ikililik - iki kişiye xidmət etmək Annanı dərəcəyə gətirir - onun kabusuna çevrilir. Onun ruhu olənəncə onu kabusun - ikikişili, ikiləri olmağın əsirliyində qalır.

- Annanın Vronskini cazalandırmaq üçün canına qiyməyə nə dərəcədə haqqı var, ümumiyyətlə onun yanlış hərəkətlərinə haradasa bəraət qazandırmaq mümkündürmü?

- Annanın yeganə bəraəti onun sevgisidir. Anna sevir - bu qanunsuz sevgidir, amma sevgidir. Anna deyir, neyləyim ki, mən məhəbbətsiz yaşaya bilmərəm. Axı təbiətin onu belə yaratması Annanın günahı deyil. Bu məqamda Tolstoy təbiətin tələbi ilə dinin, ruhun tələbini qarşı-qarşıya qoyur. Təbiətin insan qarşısındakı tələbi bir şeydir, dinin tələbi ayrı şeydir. Bunlar bir-birinə qarşı ziddiyyət təşkil edir. İkinci bir məsələ, bəzən Vronskinin özünə qəsdli məsələsini Annayla əlaqələndirirlər, onu bəlkə hesab edirlər. Ancaq Annanın bu məsələdə heç bir günahı yoxdur. Anna uşaq doğanda az qala həyatını itirmək təhlükəsiylə üzlaşır və hamı da elə bilir ki, o ölənək. Bu məqamda Annanın yatağı qarşısında iki kişi dayanır, nifrət elədiyini Karenin və sevidiyi Vronski. Anna onlara baxır və onları başqa cür görür. Niyə? Çünki əvvəlcə Anna sağlamlıq qadını idi, indi isə yarlılıq haldadır - vücudu can hayin-

kiylə münasibətindən sonra onlar ayrılmalı olurlar. Halbuki, evliliyin astanasında idilər, Annanın özünün də sonunda bədbəxt olmasının bir səbəbi də xoşbəxtliyini başqa bədbəxtlik üzərində qurması deyilmir?

- Əsərdən belə bir nəticə hasil olmur. Axı Vronski özünü Kittiyə sevdirdi deyəndə onun heç düşünmürdü ki, onunla ilə həyatı quracaq. Sadəcə Vronski Kittini ələ almaq istəyirdi. Çünki müştəbəh, eqoist Vronski qadınlara özünü sevdirməyi özünə peşə eləmişdi. Bu cəhətdən o Lermontonun "Əsrinin qəhrəmanı" romanındakı Peçorinə bənzəyir. Knyajna Meri gözəl qadındır. Peçorin əvvəlcə səy göstərir ki, Meri onu sevsin, ancaq əks tərəf aşıq olanda qəhrəman onu tərk edir. Bu baxımdan da heç kəs dəyə bilməzdi ki, Anna olmasaydı Vronski Kittini atmayacaqdı. Ona görə də Annanı tam mənadə Kittinin bədbəxtliyinə bəlsək saymaq olmaz.

- Vronski qatar stansiyasında anasını qarşılamaya gələndə Anna Kareninayla tanış olur. Tanış olduqları ilk dəqiqələrdə bir nəfər başını sarıdıqı, yaxud sərxoş olduğu üçün diqqətsizlikdən qatara altına düşüb ölür. Anna soruşur ki, görəsən, onun ailəsi var, bu sözləri eşidən Vronski onun yanından ayrılıb və mərhumun ailəsinə 200 rubl yardım edib qayıdır və gəlib verdiyi pul barədə Annanı xəbərdar edir. Bu addım - bu düşünlümsü xeyrişahlıq onların arasında mənəvi bağ yaradır. Stansiyada bu ölüm haqqında danışan adamlardan biri deyir: "Məncə, asan, adi bir ölümdür". Bu sözlər Annanın diqqətini çəkir. Sonda öz aqibəti də elə olur - Anna özünü qatara al-

- Bas başqaları da bir gün ölüb gedir axı?

- Başqası həmişə var, axı həyat davam edir. Biri ölür, yerində başqa biri qalır. Həmin başqaları xalqdır, bəşəriyyətdir. Bəşəriyyət isə həmişə var. Əsərdə maraqlı bir məqam da budur: Levinin övladı olur, bir müddət əvvəl isə qardaşı ölür. Arvadı Kittinin uşağı olanda Levin onun üzünə baxır və ölen qardaşının siması yadına düşür. Levin ağır xəstə olan qardaşının yanına gedib. Romanın bütün fəsiləri adsız - nömrələrlə verilir, ancaq bir fəsil "Ölüm" adlandırılır. Niyə? Çünki ölüm doğumla yanaşı, iki böyük fəlsəfi mövzudur. Levinin qardaşı öləndən sonra onun sifətində bir rahatlıq, sakitlik görünür. Hər şey bitdi... Evə qayıdandan sonra ki, Kitti uşağa yatır, arvadının əzab-əziyyəti, doğuş sancısı, iztirabları başlayır, bax onda ateist Levin Allaha inanmağa başlayır. Övladı dünyaya gələndən sonra Levin otağa girir və doğumdan salamat çıxmış arvadı Kittinin üzünə baxır, onun simasında da eynən rahatlıq, sakitlik görünür. Ölmüş qardaşının üzündəki ifadə ilə uşağa yatmış qadının siması bir-birinə oxşayır.

Tolstoy deyirdi ki, mən onu öldürmək istəmirdim

Məmməd Qocayev: "Anna Karenina günahını öz ölümüylə yumaq istədi"

Yir. Ancaq həmin simaların ifadəsindən biri bu dünyadan o dünyaya köçməyin, digərisə o dünyadan bu dünyaya köçməyin ifadəsidir. Tolstoy bu məqamda olumlu ölümü bir dialektik vəhdətdə birləşdirir. Bu da həyatın əbədiyyəti deməkdir. Həyatın əbədiyyəti yalnız bu cür mövcuddur. Bəşəriyyəti əbədi edən ailədir. Ona görə də ailə fəlsəfəsi dərin mənaya malik mövzudur. Yene də Nitsşenin sözləri yadıma düşür, o deyir ki, "Kişilər tarixi yaradır, qadınlarsa tarixin özüdür". Qadının yaratdığı tarix fərqli tarixdir. Kişinin yaratdığı tarix siyasi, ictimai tarixdir - çünki kişilər müharibə edir, cəmiyyəti dəyişir və s. Qadın isə bəşəriyyətin əbədiyyəti təmin edir - dünyaya övlad gətirir. Kişilərsə həmin övladları qadınların əlindən alıb tötədikləri müharibələrə aparırlar.

- Anna özünü qatarın altına atan da peşman olur, geri çəkilmək istəyir, fəqət artıq gec idi, ancaq o, son firsətdə Tanrıdan əfv diləyir: "Pərvərdigərə, hər şeyə görə mənə əfv elə". Anna özünü məkrindən - Vronskini cəzalandırmaq üçün öldürür. Məkr, peşmanlıq və əfv - məkr günaha - peşmanlıq - özünüdərkə, əfv isə Tanrıya təslim olmağa sövq edən məsələdir. Necə olur ki, Anna yalnız ölüm qərarı və intiharla - qısa zamanda bu qədr düşüncələrin içindən keçir?

- Ölüm elə bir məqamdır ki, o zaman kəsiyi sonsuzluq qədr mənalıdır. Yeni o məqam həyatdan ölümə keçid anıdır. Anna son məqamda qatarın altında geri çəkilmək istəyir, ancaq gec idi. Ona görə yox ki, o fikrini dəyişmişdi, axı həmin məqamda heç fikir dəyişməyə macal olmur. Bu cür geri çəkilmə sadəcə həyatın öz diktəsi idi. Çünki insanlara verilən həyat yaşanılmalıdır. Həyat heç vaxt ölümə barışmır - ona görə də yaşamaq həvəsi sövq-təbi - şüursuz şəkildə onu ölümün əlindən almağa çalışır, amma bacarmır. Annanın Allahdan əfv diləməsinin səbəbi o idi ki, bu qadın mahiyyət etibarilə Allahın qarşısındakı günahkardır. Anna ərinin də, cəmiyyətin də, oğlunun da qarşısında günahkardır, fəqət onu ölümə aparən günah Allah qarşısındakı günahdır.

- Annanı iki şey öldürən döndərə bilərdi: Əgər məktub göndərüb danışığa çağırırdı Vronski gəlsəydi və əlindən çıxarıb kənara tullamaq istədiyi çantası onu birinci qatarın altına

atılmasını yubadanda peşmanlıq keçirsəydi. Ancaq o, birinci qatarın altına atılmasa da, ikinci - özü də yük qatarının altın atır özünü. Tolstoy əsər boyu lövhü-məhzufu, yazıya pozu olmadığını, insanın taleyin cizdiyi çevrədən kənara çıxa bilməyəcəyini ayrı-ayrı detallarla vurğulayır. Söhbətimiz bu məqama - yəni Tanrının iradəsi məsələsinə yön əlsa yaxşı olar.

- Yazıçı Anna Kareninin ölümünü "yazıya-pozu yoxdur" ilə izhar eləmiş. Tolstoy qəhrəmanın faciəvilik qanununu əsas götürür. Anna ərlə qadın olaraq başqasını sevməklə faciəvi situasiyaya düşür. Faciəvi situasiya o situasiyadır ki, ondan çıxış yolu yoxdur. Faciə labüdlük deməkdir. Tolstoy günahlandırır ki, belə bir gözəl qadını əsərdə niyə öldürsən? Tolstoysa cavab verirdi ki, mən onu öldürmək istəmirdim, o, özü-özünü qatarın altına atdı. Bu heç də gəlişgözlə söz deyil. Tolstoy bu fikriylə deyək istəyir ki, mənəm istədiyim bir şeydir, hadisələrin məntiqi başqa şeydir. Yeni Anna Karenina faciə yolundadır, onu heç bir təsadüf xilas edə bilməz.

- V.Nabokov bu roman barədə bir məsələni də qeyd də edir ki, şüuraxını Cems Coysdan əvvəl Lev Tolstoy

qadın girir, həmin qadın çox bərlil-bəzəkli, baxımlı olur. Anna həmin qadını xayalən soyundurur və onun vücudu Annaya çox eybəcər görünür. Anna niyə qadını soyundurur? Çünki onun məhəbbətsiz qəlbi hər şeyi soyundurur, hər şeyin məğzine varır, hər şeyi çılpaq görür. Annanın gördüklərində mənə tapmamağı onu ölümə doğru aparır.

- Ömrünün böyük hissəsini Dostoyevskinin əsərlərinin tədqiqinə və tərcüməsinə həsr etmiş Məmməd Qocayev Tolstoyun "Anna Karenina" romanıdır?

- Dostoyevskinin əsərlərini sevmək çətinidir. Çünki Dostoyevski yaradıcılığına uyğun gələn estetik kateqoriya möhtəşəmlikdir. Möhtəşəmlikdə, gözəllikdən fərqli olaraq, neqativ bir qat vardır ki, bu da gizli və ya açıq qorxu duyğusu ilə bağlıdır. Məsələn, fırtına zamanı dalğaları çuşa gələn bir okean, ildırımın yaz yağışı, qəzəblənmiş şir və s. Bütün bunlar estetik maraq doğuran şeylərdir və biz onları da bəzən gözəl adlandırırıq. Amma burda söhbət möhtəşəmlikdən gedir. Bir var Cidır düzünün güllü-çiçəkl çəmənini seyr edəsən, bir də var Cidır düzünün qaşına çıxıb o uçurumdan de-

xalqa, bəşəriyyətə xidmət edir. Ədəbiyyat praqmatik, məqsədyönlü xidmət etmir. Ədəbiyyat dünyadır, özü də canlı dünyadır. Dnyanın hansısa məqsədi ola bilməz. Usta bir stul düzəldir, o bilir ki, eşya nədən düzəldir, ne üçün düzəldir, ondan harda istifadə olunacaq. Bu cansızlara aid haldır. Bir də var ana dünyaya uşağ gətirir. Ananın, sizcə, dünyaya uşağ gətirməkdə məqsədi nədir? Ananın uşağ doğmağda heç bir məqsədi yoxdur. Ondan heç bunu soruşan da yoxdur. Ana istəşə heç o uşağın bir qaşını da düzəldə bilməz. Övlad özü təbii şəkildə dünyaya gəlir və qadını anaya çevirir. Bax, Qustav Yung bunu "avtonom kompleks" adlandırır. Yung yazır ki, "Faust"u Höte yaratmayıb, "Faust" Höteni yaradıb. Yeni əsəri müəllif yaratmır, əsər müəllifin qəlbində, ruhunda yaranır. İnsan qəlbi əsər yaranması üçün bir zəmindir. Ona görə də görürsən ki, şair bir şeir yazdı sonra da fikirləşdi ki, bunu mən yazmışam, niyə yazmışam, necə olub yazmışam? Heç nə başa düşmür. Çünki o şeir o şairin qəlbində yarandı, onu şair yaratmadı, şeir yazılmır, şeir doğulur. Doğulan şeylərin hər biri canlıdır. Canlı olan heç bir şeyin yaranmasında məqsəd ola bilməz.

- Şeir barədə dediyiniz son fikirlərinizi ədəbiyyatın və incəsənətin digər növlərinə də aid edə bilərsiniz?

- Bu fikrə romana da, təsviri sənətə də, incəsənətin digər növlərinə də aiddir. Amma bu cür əsərlər ədəbiyyat dünyasında bəlkə də 5 faiz təşkil edir, qalan əsərlər məqsədyönlü şəkildə müəlliflər tərəfindən yazılır. Məqsədyönlü müəlliflər də bilir ki, bu əsər niyə yazılır, hansı məqsədlə yazılır, kimin xoşuna gələcək və ya gəlməyəcək. Əsl ədəbiyyat mahiyyət etibarilə özü-özünü yarıdan - müəllifin qəlbində doğulandır. Əvvəlki sualına cavab olaraq deyim ki, Tolstoyun da bəşəriyyətə xidməti bu yöndədir - Tolstoy "Anna Karenina"nı yazanda qarşısına heç bir məqsəd qoymamışdı, cəmiyyəti hansısa bələdan xilas etmək, kiminsə bu romanı oxuyub islah olması onu düşündürmürdü. Sadəcə əsər Tolstoyun qəlbində yaranırdı, onun əliylə yazılırdı. Ona görə də müəllif deyir ki, "Anna Karenina özü özünü qatarın altına atdı, mən onu öldürmək istəmirdim". Puşkin "Yevgeni Onegin" haqqında deyir ki, "Mənəm heç bilməzdim ki, Tatyana Larina ərə gəder". Müəllif niyə bilir ki, obrazı ərə gəcək yoxsa yox? Çünki müəllif əsəri istədiyi səmtə çevirə bilməz, doğulan, özünlü yarıdan əsərlərin öz məntiqi ardıcılığı olur. Ona görə də müəllifdən əsəri yazmaqda məqsədinin nə olduğunu, nə demək istədiyini ondan soruşmaq olmaz. Çünki o, bu sualın cavabın yüzüz bilməyəcək. Qədir Rüstəmovdan soruşsaydın ki, "Sona bülbüllər" nə deməkdir, o cavab verə bilməzdi. Tolstoy bu əsəri yazanda roman bəşəriyyətə nə verəcəyini, insanlarda hansı mənəvi keyfiyyətləri aşılayacağını qarşısına məqsəd qoymayıb, amma roman bəşəriyyətin mənəviyyatına çox böyük təsir edib. O cür primitiv fikirdə deyiləm ki, insanlar bu əsəri oxuyub həyatlarında nələrsə dəyişsələr, o düşüncədəyəm ki, bu romanı mütalə etməklə insanlar daha çox insanlaşsalar. Canlı şəkildə doğulan şeyləri oxuyub öyrənil axırına çıxmaq olmur, çünki onlar sonsuz, nəhayətsizdir. Fransada bir hüceyrənin tərkibi haqqında 300 cildə kitab çap edilib. Bir hüceyrənin tərkibini göz önünə gətirəndə kosmosdan böyük görünür. Bunu axırına çıxmaq, öyrənmək mümkün deyil. Canlı həyat sonsuzdur. Bu mənada "Anna Karenina"nı da oxuyub bitirmək mümkün sızdır. Ona görə də bu cür əsərlər əbədidir. Dahilik elə bu deməkdir. Dahi həyatdan ağıllı olan insana dənirəm. Dahi öz ağılı və ruhuyla yox, millətin fikri və ruhu ilə yaşayan, düşüncən adamdır. Dahi danışıqda elə bil millət danışır. O, millətin ruhunun ifadəçisidir. Millətin ruhu da sonsuzdur, çünki o da canlıdır. Bu mənada da Tolstoyun yaradıcılığıni sonacən öyrənmək mümkünsüzdür. Əgər bir hüceyrə haqqında 300 cildə yazıb onun barəsində hər şeyi demək mümkün deyilsə, bəs bir millət, onun ruhunun ifadəçisi olan əsərləri tam öyrənil bitirmək olarmı? Qətiyyə...

Söhbətləşdi:
Fərid Hüseyn

tərəfindən icad edilib. Annanın arabada gedərkən Vronski ilə son günlər baş verənləri xatırlayır, sonra isə qeyri-ixtiyari afişaları oxumağa başlayır: "İdare və anbar. Diş həkimi. Belli, mən hamısını Dolliyə danışacağam, Vronski onun xoşuna gəlmir. Xəcalət kəkəçəyəm, ürəyim ağrıyacaq. Ancaq hamısını ona deyəcəyəm. Doll məni sevir və mən onun məsləhəti ilə iş görəcəyəm. Mən Vronskiye tabe olmayacağam. Məni tərbiyə etməsinə imkan vermərəm. Filippov çörəyi..." Siz necə düşünürsünüz, göstərilən misalları şüuraxını adlandırmaq nə dərəcədə əsaslıdır?

- C.Coys özü də Tolstoydan, Dostoyevskidən, Qançorovdan bəhrələndiyini etiraf edir. Ziqmund Freyidin psixanaliz - derinlik psixologiyası konsepyası onlardan əvvəl Tolstoy və Dostoyevskinin yaradıcılığında var idi. O yazıqılar həmin vəziyyətləri alimləmək yox, yazıçı kimi qələmə almışdılar. Anna Kareninada daha çox təhtəşür güclü rol oynayıb. Anna Karenina inanır ki, onun məhəbbətli ölü və belədə o, hayata nifrətin gözü ilə baxmağa başlayır. Bir səhnədə bir dəstə adam şəhərtərafında gəzirir, onlar sevinirler, gülürler, Anna Karenina onlara baxır və ürəyində deyir: Nəyə sevinirsiniz, heç nə sizi xilas eləməyəcək, heç o yanımızdakı it də sizi xilas eləməyəcək. Yeni həyat puçdur, axırı yoxdur, sonu ölümdür. Sonra iki aşıq cavanı görür və düşünür: İlahi, bunlar necə də bir-birlərini aldadırlar. Annaya hər şey məhəbbətsiz, nifrət nöqtəyi-nəzərindən görünür. Bir səhnədə vaqona gözəl bir

rənin dibinə baxasan. Birinci mənzərə sevinc, ikinci isə qorxu duyğusu yaradır. Uçurumun dibinə baxanda sənə bir dəhşət hissi yaranır və istər-istəməz bir addım geri çəkilsən. Amma bir azdan o uçuruma bir də baxmaq istəyirsən. Bax, insanı özünə cəlb edən bu maraq möhtəşəmliyin doğurduğu maraqdır. Bu da bəzən gözəllik duyğusundan da güclü ola bilir. Oxucunu əbədi olaraq Dostoyevskiye bağlayan məhz möhtəşəmlik duyğusudur. Raskolnikov qarını öldürür, ancaq bir az keçəndən sonra həmin yerə bir də gəlir - sanki o, uçurumun kənarına gəlir və yerə bir də baxır. Raskolnikov üçün isə uçurum insan qəlbinin dərinlikləridir. Bütün bunlar çox ziddiyyətli məsələlərdir. Bu maraq məni Dostoyevskinin yaradıcılığına çəkdi, amma bu o demək deyil ki, mən Dostoyevski yaradıcılığını sevdim. Sevməyə uyğun gələn estetik kateqoriya gözəllikdir. Tolstoyun yaradıcılığında məhz gözəllik var.

- Sözlün geniş mənasında bu əsər - "Anna Karenina" bəşəriyyətin mənəviyyatına nə verir?

- Çox maraqlı sualdır: Roman bəşəriyyətin mənəviyyatına nə verir? Ümumiyyətlə, ədəbiyyatın məqsədi, məramı nədən ibarətdir? Cavabım: Heç nədən. Ədəbiyyatın məqsədi, ne də məramı var. Yer üzündə həyat mövcuddur, amma o həyatı yerdə yarıdan Günəşdir. Günəş olmasa həyat olmaz, amma bu o demək deyil ki, Günəşin məqsədi yerdə həyat yaratmaqdır. Günəşin məqsədi yoxdur, - o, sadəcə özü üçün göy üzündə yanır, ancaq yerdə də həyat yaranır. Ədəbiyyat qarşısına məqsəd qoymadan